

„Építőkövek a tisztességnek oszlopához“

Rettegi György levelei Weszprémi Istvánhoz

„Az élet nem egyéb hanem az emberi állatnak cselekedésre és szenvedésre alkalmas állapotja“, visszhangzanak az előző évszázadból az emlékirónak legnagyobb, Bethlen Miklós kancellár szavai. E szavak fényében igyekszünk Rettegi György egyéni életútját vizsgálni.

Ki volt Rettegi György?

Doboka megyei középnemes. A XVIII. században a *Metamorphosis Transylvaniae* körülményei formálta időben „az erdélyi nemességnek abból a kálvinista közep-rétegeből jött, amelyet — az uralkodó osztályon belül — legérzékenyebben érintett az új helyzet, a Habsburg abszolútizmus“. Jakó Zsigmond hivatott hozzáértése és kegyeletes kutató keze 1960-ban a gyulafehérvári Batthyaneum még feldolgozatlan anyagának temetőjéből kiemelte az addig ismeretlen ívrét alakú, bekötött kéziratot, amely Rettegi György emlékiratainak 1769—1785-ig terjedő részét tartalmazza. Az emlékirat első részét az 1718—1767-re visszanyúló emlékezőseket még Torma Károly közölte a *Hazánk* című folyóirat 1884—1885-ös évfolyamában. Jakó Zsigmond lelkiismeretes gondozásában az így teljessé vált, bevezető tanulmánnyal és pontos jegyzetekkel ellátott mű 1970-ben a Kriterion Könyvkiadó gondozásában Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok* címmel megjelent. Nagy értékű dokumentummal gazdagítja művelődéstörténetünk irodalmát.

Ma, a ránk maradt örökség birtokában az elhangzott kérdésre így válaszolunk: Rettegi író volt.

Ember, aki egy leküzdhetetlen belső erő parancsára kikerülhetetlen kényszerűen érez, hogy pontos szavakkal, művészi formában fejezze ki az igazságot. Vívódásában felismeri jellemét, szellemi képességeinek igazi határait. Előbb ösztönösen, majd egyre tudatosabban megismeri műfaját. Belső parancsának kénytelen engedelmessé válni, s az önművelés és a valóság megismerésének segítségével jelleméből, szellemi képességeiből s a műfaj törvényeiből megalkotja művét. „Historiát nem írok, mert a dolgoknak a circumstantiáit nem tudhatom noha sokat tudni a mostani világban“, írja, s józan lemondással felméri saját lehetőségeit. Munkájának célját komoly öntudattal határozza meg: „Ha szintén valami nagy derék dolgokat nem írtam is, de amit írtam, igaz lelkiismeret szerént írtam, mint láttam és mint bizonyos relációból megtudhattam... hazugságot nem írtam egy virgulát is.“

1718-ban, amikor Rettegi György Páncélcsehen megszületik, az egykor hatalmas családi vagyon a bőséges gyermekáldás következtében már felaprózódott. Alig néhány hónapos csupán, amikor édesapját elveszíti. „Az ember személyisége tíz esztendő koráig lényegében megteremtődik“, írja Féja Géza. Így történhetett Rettegi esetében is. Hétéves korában nagyapja beadja a kolozsvári református kollégiumba. Tízéves, amikor nagyapja meghal, s neveletésével ettől kezdve senki sem törődik. A gyermek a rokonok és ismerősök rengetegében ábeli magányban marad. Tizenhárom éves fejjel otthagyja az ősi iskolát. 1731-től a kor szokása szerint főúri udvarokban „apródként“, valójában belső cselédként szolgál, s hozzá tartozói ezzel gondolják „nevelését“ megoldani. Bánffi Farkas táblai elnök házában, „hogy annak fiaival, az hol több szegény nemesemberek gyermekei is nyomorgottak, én is tanuljak“. Az apátlan ősz szomorú szeptemberének iskolakezdetekor keserű szívvel tapasztalja, hogy amikor az úriakat beviszik a kollégiumba, őt „künt felejtik“. Nyomorúságában megunta az „udvari nevelést“, s egy reggel „a kapufélfától vevék búcsút és eljövök haza“, írja emlékirataiban. A nevelési kérésére süket fülekre találó nagyanyai házban olvasásra és írogatásra adja magát. Sem ez, sem a Rhédei Józsefnél vagy Barcsai Jánosnál eltöltött kancellistáskodása nem elégíti ki művelődési igényeit. A katonasághoz nem sikerül

bejutni. Arra is gondol, hogy visszamegy a kollégiumba, ami azonban a „haszon- talanságban töltött évek miatt egy kis szegény nélkül nem esett volna“.

Rettegi műveltségének csupán elenyészően kis részét szerezhette az iskolá- ban. Alakja beszédes bizonyítéka az általánosan elismert igazságnak: „Az író mindig autodidakta: amit neki kell tudnia, sehol nem tanítják.“ Önművelődésé- nek hajszálgökörei a nagyanyai ház rideg tapasztott padlójából erednek, de az abból kinövő hajtást, sarjadzó bimbókat, leveleket, virágokat és gyümölcsöket egész életén át magával viszi, ápolja, érleli. Vasakarattal megtanulja a latin nyelvet és fogalmazást, valamint a német olvasást. Bacon hatásától megittasulva érzi, hogy a tudás hatalom. Ő már az alkotó embert értékeli legtöbbször.

Az írás gyermekkorra óta elengedhetetlen életfeltétele. Feljegyzései, levelei híven tanúskodnak: sokat írta, s gondolatait könnyedén, olykor játékosan foglalja művészi formába.

Munkásságának korszaka a Majtény utáni hosszú, egészségtelen álmot kö- vető ébredés mély lélegzetvétele. Hajnali derengés, amikor még nem látszanak teljesen tisztán az alakok, a virradás kódéba vesznek az utak, de bizonyos, hogy megszűnt az éjszaka, és felfelé jön a nap. Fényében a foszladozó ködben már felvillan az író hivatásadata s az elhivatottság teljesítéséhez szükséges irodalmi szereplés utáni áhítózsáka.

Váradai Zsigmond rokoni szavaira hallgatva „ezen a világon esze, kardja s házassága után boldogul az ember“, 1742-ben feleségül veszi Aczél Tamás leá- nyát, Salomé, Aczél Gábornak, Doboka megye későbbi főorvosának testvérét. Há- zassága révén rokonságba kerül a Pápai Páriz családdal.

Rettegi a kor viszonyait jellemzően anyagi alap, iskolázottság híján még a katonaság révén sem tud társadalmi korlátai közül kitörni. Úszni az árral nem hajlandó. Mint a középnemesség nagy része, ha nem akarta rendi érdekeit elárulni és vallását megtagadni, kénytelen volt szerény megélhetését biztosító falusi bir- tokára, belső emigrációba vonulni. Erre kényszerítették képességei, életkörülmé- nyei. Vergődése azonban a belső emigráció kagylóhéjába zárva igazgyöngyöket ter- melt: az *Emlékezetre méltó dolgok* feljegyzéseit.

A rokonoktól kiragadott birtokrészen, a Doboka megyei Magyarköblöbön mindössze két lóval és egy tehénnel kezdik el a gazdálkodást. A falusi ember ügyes, de óvatos gazdálkodásával a felesége készpénz-hozományának szerencsés forgatásával már 1742-ben „az Urnak nevében fundust kezdett csinálni a köhor- dásra“. Az atyafiak nevetik, egy jó szóval vagy egy kövel sem segítik, mégis 1748. május 21-én Christian Fauerbach holland kőművesel elkezdi a munkát, és 1750. január 8–9-én befejezi korszerű, hatszobás udvarházának építését, amelynek számára legkedvesebb, legértékesebb része a könyvesház, a „theca“.

Rettegi életében soha nem alszik ki a köblösi kúria kandallójának szellemi tüze. E tüzet gyakran pletykák útszélen szedett gallyfáinak keserű, fojtogató füstje üli meg, máskor azonban érett fenyőhasábok gyantás, tüdőt tágító illata melegíti. Évszázados bükkfatörzsek darabjai pattogva, szikrázva égnak. Lángjuk, izzó pa- razzuk nemcsak melegít, világít is. A tűzvarázsban töretlenül tündöklök a katonai főkegyelmszóló Hadik András altábornagy alakja. Itt nem sarcol, ad. „Ezen tekin- tetes hazának azonnal egyes javát minden személy, vallás és nemzetség válogatása nélkült [...] egész tehetségemmel művelni és gyarapítani fogom“ — ezekkel a szavakkal köszönt be az erdélyi guberniumba. Fogadalmát megtartotta. Így is viselkedett.

Jakó Zsigmond felbecsülhetetlen érdeméért Rettegi emlékiratai az utóbbi évtizedben történelmi kútforrássá érnek. A trónörökös és a társuralkodó II. József humánus alakjának rokonszenves színei jelennek meg palettáján: „szörnyű pruden- s ember“; „kicsiny dolog Erdélyben melyet őfelsége nem tudna“; „A cifra paszományos embert gyomorból gyűlöli.“ Az abszolút uralkodóként hozott, korát megelőző rendeletei miatt azonban népszerűtlenné vált uralkodó alakját a törté- netíró már így idézi: Rettegi György, aki 1782-ben még úgy vélte: „igen dicső- ségesen kezdte felséges urunk második József császár“, most (1784) kevésbé tiszte- letteltjes sorokkal emlékszik meg újabb lépéseiről: „Szörnyű dolgokat vün (!) végre ez az II. József császár mind az religio dolgában, mind egyebekben.“

Rettegi három, eddig sehol sem közölt levelét ismertetjük. Valamennyi a köblösi udvarház csendjében született, 1769. július 20-án, 1769. október 6-án és 1770. február 26-án. Mindhárom válaszlevél Wessprémi Istvánnak, a XVIII. századi magyar orvostudomány európai mértékkel mért legnagyobb alakjának, a magyar orvostörténelem megalapítójának hozzá intézett leveleire. Eredetijük a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban található (OSZK, Quart. Lat. 1980).

Wessprémi levelezésük előtt valószínűleg nem ismerte Rettegit. Élete főmü- vének, a nagy orvostörténeti munkájának megírásához kér tőle adatokat, nemcsak

a rokon Aczél Gábor alakjához, hanem más orvosokról és eseményekről is, ami Rettegi személyének és munkásságának már ismert voltát igazolja. Beszéljenek a levelek. Próbáljuk meg őket „egyenes adásban“ közvetíteni.

I.

Bizodalmas Nagy jó Uramnak az Úrnak Doctor Uramnak ajánlom, igaz és köteles kész szolgálatomat

Ezen folyó Honapnak 16-ik napján Debreczenből költ s hozzám utasítani nem sajnáltott érdemes Levelét az Úrnak Jó Uramnak ezelőtt harmad nappal vettem nagy becsülettel mellyből (:minekutánna a Fiamnak is leveléből láttam volna :) s értvén az előttiünk élt s Isten kegyelméből velünk edgyütt élő jó emlékezetű s érdemes Orvos Doktoroknak örök emlékezetekre Tisztességnek oszlopát szándékozik az Ur Jó Uram emelni szívem szerint kívánnék inserviálni s tartanám is különös szerencsémnek ha mind Néhai kedves Sogorom Aczél Gábor Uram mind más érdemes Medicusok iránt tsekély relatiommal az Úrnak Jó Uramnak valamit segíthetnék de minthogy említett Néhai Aczél Uram Académiai idejéhez tartozó Literálékra (:mellyekbe felindulása, mulatása, recommendatioi etc. genuine felvadnak téve több írásaim között elveszélyedtenek-e vagy a Fiam tette valahová :) rá nem akadhattam ámbár edgy egész Napot töltöttem keresésekbe, tsak azok iránt tehetek relatiót a mellyeket azakban láttam s el nem felejtettem. Születésének esztendeje mellyet édes Attya jedzéséből tudok volt ezen folyó Saeculumnak 11-dik esztendejében Novembrisnek 13-dik napján Nemes Belső Szolnok Vármegyében Füzes nevezetű helységben, édes Attya volt Aczél Tamás Magyarországról a Rákocziana revolutiának lecsendesése után bé jövéen Erdélybe vette volt Feleségül Dioszeghi Erzsébetet Váradí Dioszegi Idősebb Dánielnek Leányát ettől valo volt Néhai Aczél Gábor Ur tanult a Kolozsvári Református Collegiumban néhai boldog emlékeztű Udvarhelyi Mihály Theologiae, Csepregi Turkovits Ferenc Antiquitatis és Verestói György Philosophiae Professorok kezek és gondviselések alatt, iskolai Cursussát végezvén ment Akadémiákra 1730 esztendőben azhol elsőben Halae Saxonumban azután Frankfurti ad Oder töltött hat esztendőt. Kik leitek légyen Professori [az] idők alatt azon eltévesztett írások meg mutatná, de amint irom eltévelyedtek, a Professorok Nevei pedig eszembe nem jutnak nagy dolog ugyanha a többi között Hoffmann nem volt akinek néhány Tomussai in Medicinalibus ki adva vadnak, ha késő nem lenne mig reá akadnék azon írásokra mindgyárt tudositánám az Urat jó Uramat, ha pedig ezt nem tehetném is reménlem másoktól is lehetne végére menni azon idő alatt kik voltanak Professorok azon Académiákon, 1737-nek elein jött le s lakott maga Józsgában Füzesen folytatván oeconomiáját (: mivel szép Possesioju ember volt :) az Medicinát nem Curaltá egész 1742-dik esztendeig akkor sok Uri emberek a Attyafiai inimitatiojára kezdette exercealni s nagy hasznával sok hozzája recurralóknak 20 esztendeig, melly idő alatt többire mind nagy Uri rendeket curált melly különben is szép experimentiájú s tudományú s ahoz kívántató accomodatioju mindenekelőtt nagy kedvességű svavis ember volt, improbáltatott ugyan némely dolgokban némelleyek által tarditása mivel igaz hogy késeedelmes volt sokakban de az inkább szolgált dicséretére mint kisebbségére, nem lehetett késességnek mondani, hanem inkább a környül álló dolgoknak megvizsgálása meg gondolása se nem csak vaktában a Curához való fogása, s ugyan azért gondolom boldogulását a Curálásban, hogy mindenkor jó készüllettel fogott a Nyavalyának gyógyításához, amelly megkívántatik a jó Medicusban kivált a kétséges kimenetelű Nyavalyák körül.

Doctoráltatásáról nem láttam semmi írást, nem is hiszem hogy Doctoráltatott volna, hasonlóképpen Académiai Medic. Dissertatioját sem hallottam annál inkább nem tudom, hogy lett volna. Egyéb munkáját sem tudom, hallottam noha egyszer a többi között magától hogy szándékozik valami munkáját kibocsátani de és bizony noha minden írásait felhánytam de nem kaptam semmi olyas írást hanem minthogy Excellens Theologus is volt az Apocalypsisben láttam holmi jeles meditatioit, mellyeket talán Vitringa sem hagyott volna ki maga munkájából, ha elméjében megfordulhattak volna, de azok is csak holmi dirib-darab Papiroskákra indigeste voltak rapturázva. 1760-dik esztendőben nem nyughatván a maga házánál a Ns. Vgye fő és Vice Tiszttyeitől, kik között sok Attyafiai, Condiscipulusai etc. voltak szüntelen hivattatott Dés Városára (: az hol lakott többire azon B[első] Szol[no]k V[árme]lgy[e] szine:) szép fizetés mellé és az hová jollehet későre de ugyan tsak elment, s mind edgy esztendeig és nyolc hónapig nagy Nyájasságban lakván mindenekkel 1762 esztendőben Április 16-dik napját Pleuritica Febrisben megholt s temettetett ugyan ott Désen a Ref. Templomban.

Felesége nem volt soha is. Édes Attya halála után (: ki is elsőben volt a Kolosi

Soakna mellett Tisztviselő azután a Dévai Dominiumnak mely akkor az Erdélyi Commenderozo G[ene]ralis Comes a Steinvville birodalma alatt volt Udvar Birája:) ment volt az Édes Anyja férjhez másodsor az Mr. Pápai Pariz Ferenchez kinek Attya volt amaz hires Mr. és Nagy Enyedi Professor ki is született volt 1684 esztendőben, ment fel Akadémiákra 1711-ben. 1714-ben Halae Magdeburgicae, Michael Alberti Mr. és Professor Praesidiuma alatt irt vagy mondott Academica De Medica Practica Therapia Morborum Morali Dissertatiot, annak utána az Enyedi Collegium akkori Curatora Néhai Méltóságos Imperialis Groff Teleki József Ur egy a Collegium akkori Professorai (:kiknek alatta tanult volt az említett ifiabb Pápai Ferenc:) Kolozsvári István és Szigeti Gyula István által ablegáltatott Angliába Agensnek. Proogratornak vagy vulgo Attornatusnak az halott 1724-dik esztendeig mulatván nagy Summa Pénzt mondják hogy corradált volt in Subsidiium Collegi N Enyediensis, de nem sok köszönet vagyon benne amint hallottam némellyektől ezen dolgot iránta méltó lenne leírni de én az egész descriptioját nem tudom az Enyedi Collegiumnak. Professori vagy nevezetesebben Tiszteletes Püspök Uram egész Historiáját tudná, ezen Pápai Ferenc Tisza Fürednek jobb részét birta jure Avitico, ott is holt meg 1740-ben Pestisben; a[nnak] volt még edgy András nevü testvér attya fia ugyan Mr ki is született volt 1708-ban, tanult ez is Halában s Francofurt[ban] vagyon Academia Dissertatioja is, de nem emlékezem [kinek] Praesidiuma alatt mely Dissertatiot házam[nál] tudom hogy láttam ugy tetszik de Arcano Medicorum disseral, ezt is ha oda megyek acuratus meg nézvén fogom tudositani is ha késő nem léssen az Urat Jó Uramat. Ez tanult Enyeden, kik voltak Professoro- rok tanulása alatt bizonyosan nem tudom, nagy dolog, ha Tőke Vásárhelyi István nem volt az egyik (jó és expertus Medicus volt ez is 1762-ben holt meg in coelibatu Kolozsváratt). Ezek mind ketten voltak fiai Pápai Ferencnek, aki a Dictionariumot s egyéb munkákat irt annak pedig Attya volt Pápai P. Imre Dési Pap s ugyanazon Tractatus Seniora volt Rákoczi György Fejedelem udvari Papja, a Conventioja nállam vagyon Kemény János és Apaffi Mihály fejedelemnek ugy Rákoczinak hozzá kiüldött Levelei extálnak. Volak ezeken kívül több Magyar Medicusok is ugy mint a Fogarasi (:ki felől az az hir hogy maga magát intoxicalta volna:) Ajtai, Felfalusi, Borosnyai, Sombori, Enyedi, Maxai, Gezenovius, Kolozsvári. Ugyan Kolozsvári lengyelből lett unitarius Magyarok ez az Genoviusz jeles ember volt de keveset élt. Zoltán ez is jeles ember [valaj] ugyan Kolozsvári fi Pataki s a többi szászok pedig sokan voltak. Hosszas és indigeste lett irásomról követem az Urat Jó Uramat mivel sok occupatioim s distractioim mia harmadnapja... hogy irom, mert nevezetesen a mi Circulusunkban indulván az Erdélyi Hadaknak jó része Besztercze mellett (:nem tudjuk mi szándékkal legyen elég az hogy jó készüllettel 80 Agyuval, s egyéb Munitioikkal:) az oda kivantato Necassariumok Administratioja miá felettébb nagy nyughatatlansággal vagyunk, a föld népe pedig nagy fáradsággal. Isten tudja mi lesz kimeneteli. A fiam nekem is olyan formában irt gyógyulása iránt mint az Urnak magam is nisi videro kevés reménységgel vagyok iránta... bár csak azt Consequatlna hogy lenne edgy állapotba ne recrudescalna ottan abban Parancsollyan az Ur Jo Uramnak mitsoda mod Contribuálhatnék tartom különös szerencémnek. Mellyes Jo Istenneknek az oltalmába ajánlom az Urat maradok az Urnak Jo Uramnak

mindenkori igaz és köteles szolgálója
Bettegi György

Magyarköblös 20ma Julii 1769.

II.

Drága érdemü Nagy Jó Uramnak, az Urnak Ajánlom
igaz szolgálatomat

...dik Augusti költ érdemes Leveleit az Urnak elég későn id est 27-ma Septembris vettem. Köszönöm hozzámm mutatott Affectioját kivált fiamért hogy méltoztatott B. Won Swiwwiten Ur ő Nagyságának irni nagy háládatottsággal vészem, annak köszönöm, hogy most Cura alatt vagyon a Fiam ugyan is midőn le induló félben volt érkezett le Störke Ur Olasz országból, kihez kevés várakozás után audentiája lévén mindgyárt Consiliumot gyűjtetett s most Curáltatik mely hogy és mint fog succedálni Isten tudja még valami Pénzt küldenék fel számára de igen nehezen jutok az alkalmatossághoz.

Szivem szerint kívántam volna az Urnak tetszése szerint holmi Levelekkel kedveskedni mellyek bizony méltók az olvasásra és aféle munkában sokat segítenek s edgyben is szedegettem volt hogy per expressim ki küldjem az Urnak, de Isten az felettébb való nagy esőzés által vete szándékomba, ugyancsak ha különben nem postán is igyekezem el küldeni noha edgy vagy két R.hs.frtra nagy dolog ha reája

megyen a Taxája. Köléseri Ur Tribulusának csak híré hallottam de szerencsém nem volt látni ugyan csak meg kapná az ember ha utánna járna amennyire lehet, igyekszem szolgálattára lenni eziránt is, [no]ha szüntelen a V[ár]megye Tábláján kellennem terhes hivatalom miá ugyannyira hogy házamnál is csak vendég vagyok.

Vagyon nálam Proteus Febrilis Novissima Virmondiana adfligens nevű Tractatusa Köléseri Uramnak mellyet ki küldeni az Urnak szándékom, ha nem volna.

Gezen orvos Ur miképen Curalta légyen néhai Rhédei Adám Urat és abból következő baját nem hallottam, lehet mindazonáltal azt tudom hogy a Lengyel Országból kiüzetett Socianusok közül való volt az eleje kiket osztán második János Király (minthogy Blandrata ötét is arra vette volt hogy a... meg tag...) Kozlozvárra bégfogadott az holott ma is felesen vadnak s a lengyel nyelv vigeal közöttük. Cultust is azon nyelven cerebrálnak melly szerént maga is valóságos Arianus vagy Unitarus volt igen jeles friss ifjú ember volt s tsakhamar meg is holt. Sajnálom hogy Doktor Pataki Uramnak küldött munkáját nem láthattam az Urnak, reménlem mindazonáltal hogy ha találtathatott valami hijánosság benne olly tudos emberek kezén fordult meg aztat emandálni jobban tudták. Szintén most irok a M. Egregyi Posta Mesternek minthogy edgyszer a mind kezem alatt levő Szolgabíró is tudossittasson ha léssen mód valami ollyas Collateralis paqueta Postán küldeni ki ha biztatni fog a jövő Postán ki küldeni el nem mulatom. Ajánlván továbbra is magamat tapasztalt jó affectiojába az Urnak conserválni maradok Bizodalmas Jó Uramnak az Urnak

mindenkori igaz és köteles szolgálja
Rettegi György

Köblös 611 8bris 1769.

III.

M. Köblös 26ta Febr. 1770.

Bizodalmas Nagy Jó Uramnak az Urnak M[edicinae] Doctor Urnak

Ajánlom köteles igaz Szolgálatomat

Debrecenből ezen muló félben levő Honapnak 8-ik Napján költ s hozzám utasítani nem sajnállott érdemes Levelét az Urnak tartozó igaz kötelességgel és illő Tisztelettel vettem, melyre hogy eddigh választ nem tehettem követem az Urat nagy becsülettel oka Törvényes Táblánkon tenni kellett hosszás mulatásom.

Ami pedig az Urnak Jó Uramnak porban heverő sorsú Szevény Magyar Nemzetünknek ékesítésére feltett Dicséretes Munkákára tartozó s nálam található Monumentumocskáknak ki küldetését illeti tiszta szívvvel igyekeztem volna eddigh is kezébe szolgáltatni az Urnak, de Postán nem bátorzkodtam tartván, hogy ha el találnának tévelyedni azt sem tudná az ember kitől tudakozza hova lettek bizonyos jó alkalmatosságom pedig még eddigh nem adódott noha szüntelen kerestem mind eddigh, és valamint még a mult Nyáron edgy Csomóba kötöttem, azon módon várják a jó alkalmatosságot mellyeket ha eléb nem is (: ha késő nem léssen :) a jövő Sz. György napi Vásárra bizonyos ember által ki küldeni el nem mulatok, ha pedig késő lenne ne sajnálljon az Ur edgy két Szóból álló Levelével tudósítani s azonnal mindgyárt a Postára tészem és noha nagyocska a Fasciculus de csak reménlem nem tévelyedik el. Emellett kívántam az Urnak jelenteni, hogy Blandrata Györgyöt ingrediáltatya-e az Ur azon munkájában ki jollehet Olasz Nemzet volt de onnan kiüzetetvén itt Erdélyben találta helyét s ha Casu quo nem lenne az Ur kezénél első Pápai Páriz Ferencznek edgy Rudus redivivum nevű Ecclesiastica Historiátskája mellyben alkalmasint describáltatik ezen Georg Blandrata jó Szívvvel Communicalom az Urral.

A Szevény Fiam mindeneknek álmélkodásával az incisióra magát resolválván kétszer is által esett rajta. Senki Kleberg Chirurguson (: aki az operatiot is tette :) nem svadealta olly szörnyű dolog is az hogy ötön a környül állók közül a nézéstől elájultanak, Szerencsés volt annyiban hogy még meg nem holt, alkalmasint gyógyult amint írja de bizony az egész Medicum Collegium megköszönhetné, hogy ollyan emberre talált aki aféle majd példa nélkül való Nyavalyában pro experientia magát a Theatrumra exponálta mellyet alig hiszem hogy ezer közül edgy megcselekedett volna, reménlem eddigh le indult.) bizonyos vagyok benne hogy ha ollyan állapotba léssen hogy az Urhoz kötelességét tehesse, bizonyítani el sem mulattya Mellyel midön az Urat s Szerelmeseit az Ur Istennek védelmébe magamat pedig tapasztalt jó affectiojába ajánlanám maradok az Urnak Nagy Jó Uramnak köteles igaz szolgálja Rettegi György

„Levelekből látja az ember igazán egymást“, mondja 1810-ben a budai Lúd fogadóban a rejtelmesen mosolygó „niklai remete“, Berzsenyi a viszontlátás után

érdeklődő Vitkovics Mihálynak. Ezek a szavak hangzanak örökké időszerűen ma a két évszázaddal ezelőtt kelt levelek olvasásakor. A letűnt idő zivataros évei a levelezés — a legbensőségesebb irodalmi műfaj — egymást ölelő karjait szétszakították. A kezdeményező Weszprémi István leveleit nem találjuk, azok „elveszélyedtenek”. Az „éremalkotó művész kettőslátásával” figyelve azonban Rettégi leveleiben, a negatív képben benne látjuk Weszprémi arcképének jellemző vonásait, munkamódszerét, „a valóságra fordított világot”.

A szöveg egészséges ritmusú, életerős, tiszta szívhangjai törnek át a múlt ködös homályából. Mindkét alak most éli reneszánszát. Fiatalon, erőteljesen bízva állanak előttünk. Írnak egymásnak, vallanak önmagukról, kortársaikról, elődeikről nekünk, az utódoknak, utódainknak. Világosan látják, hogy az író munkájának egyetlen célja, egyetlen értelme van, a nevelés.

Nem csodálkoznám, ha a hivatott kritikus tollából azt olvasnám: fiatalok, nagyon tehetségesek, még sokat várhatunk tőlük.

Kótyay Pál

Kós Károly Áprily Lajoshoz írt kiadatlan leveleiből

Áprily Lajos 1967-ben bekövetkezett halála után hagyatékából napvilágra kerültek íróársai levelei is. Ezek közül az egyik legértékesebb köteget Kós Károly levelei képezik. Kós Károly 1977-ben hunyt el, s halála egy korszakot zárt le a világháborúktól felszaggatott Európa közepén. Az erdélyi magyar irodalom e két jelentős alakjának barátsága és levelezése majdnem fél évszázadon át, 1921-től Áprily haláláig tartott.

Kós Károly metszett tollal írt sorait olvasva nemcsak értékes irodalomtörténeti forrásanyaghoz jutunk, de a XX. század egyik legnagyobb egyénisége bontakozik ki előttünk: hatalmas akaraterejével, amellyel a kisebbségi sorsba került magyarság irodalmának kibontakozásáért és fennmaradásáért küzdött, tiszta logikájával és szigorú következettségével, sodró szenvedélyességével és ellágyulásával — hitével az emberben és a jó győzelmében. Ez a hite adott erőt, hogy annyiféle tudjon lenni: építész, grafikus, író, szerkesztő.

1921. június 20-án küldte el a nagyenyedi Bethlen-kollégiumba első levelét, amelyben a tantestületet köszönti abból az alkalomból, hogy a kalotaszegi *Kiáltó Szó* című röpiratára csatlakozásukat fejezték ki. Az utolsó bekezdésben szól közvetlenül Áprilyhoz, a költőhöz, aki itt tanított, és már több verse megjelent, ez évben első kötete is (*Falusí elégia*, 1921). Most még hivatalos-ünnepélyes a hangja, majd csak 1924-ben válik barátiává. Az évek múlásával közös munkásságuk során egyre szorosabb kapcsolat alakult ki kettejük között, a levelek meghosszabbodnak, megsűrűsödnek, különösen az ötvenes évek közepétől.

Az alábbiakban közölt levelek közül az első (1936. július 9.) Áprily nyári tervének ismertetésére válaszol. A költő ekkor a budapesti Baár Madas Leánygimnázium igazgatója, tanítványaival erdélyi körutazásra indult. Megmaradt fényképalbumának naplószerű feljegyzéseiből pontosan követni lehet az utazást. Július 16-tól augusztus 8-ig tartott; 20-án, vasárnap jártak Sztánán, Kós Károly maga építette „Varjúvárában”. Kolozsvárról rándultak át a levélben javasolt úton: Hunyadtól Kalotaszegen keresztül Körösfőig kocsin, s innen gyalog a Részegen át Sztánáig. Itt Szentimrei Jenővel, a „Liszt-fejű” költővel valóban találkoztak, s késő este mentek vissza Kolozsvárra.

Az 1958. március 10-én kelt levél lírai vallomás, melyet Áprily megjelent verseskötete (*Abel füstje*, 1957) váltott ki Kós Károlyból. A könyv a már megjelent kötetek válogatott költeményeit, a negyvenes és ötvenes évek új, eddig kiadatlan verseit és két verses drámáját (*Idahegyi pásztorok*, *Oedipus Korinthosban*) tartalmazta.

A harmadik, 1960. április 15-én írt levél új lakásáról ad hírt. Hosszas hányódás után kapta, mivel a sztánai kedves fészket elvesztette. A lakás nagyon kicsi volt, alig pár lépés a szobája, íróasztala a felét elfoglalta — de az övé volt (szemben előző, társbérleti lakásával a Majális utcában). 1973-ig, felesége haláláig

élt itt. Ebben a szobában kezdte gyűjteni életrajzi feljegyzéseit — erre céloz az „írói elgondolásaim“ kifejezéssel —, ekkor azonban csak az 1910-es évekig jutott el, mert (1963-ban) ágyának döntötte egy szivroham, 1968-ban egészítette ki rövid, kivonatos formában, mely meg is jelent az *Architektúra* könyvsorozatában (Pál Balázs: *Kós Károly*). Másik szándéka, a sárkányölő Szent György-szobor alkotójáról, a Kolozsvári testvérpárról tervezett regénye sem valósulhatott meg. A levélben alább Illyés Gyula új kötetéről ír: az *Új versek* 1961-ben jelent meg. A másik író, akit említ, Tamási Áron. Akkoriban megjelenő új regénye a *Szirom és Boly*.

Szólni kell még a levelek írásformájáról, mely megőrizte Kós Károly stílusának annyira jellemző archaizmusát. Az egy-egy szóban előforduló, a helyesírási szabályoktól eltérő hangtani jelenséget az író tudatosan használta: a nép nyelvét rögzítette írásában.

Csép Ibolya

KÓS•KÁROLY
STANA GARA
•JUD:CLUJ•

Kedves jó Lajosom!

Természetesen, nagyon örvendtettem levelednek tegnap este, amikor hazajövet egy heti csavargás után (Vécs, Gernyeszeg, Marosvásárhely, Nagyenyed, Csombord, Lapád) hazaérkezve, azt megkaptam és elolvastam. Hát kérlek: én a júl. 18-as dátumot felírtam kalendáriumomba. Ha változás történne a dátumban, kérlek jelezd. Nem tudom, hogy tervezted a kirándulást, de vagy itt kezdjétek, vagy még jobb, itt végezzétek a napot. Innen most jó vonatok mennek Kolozsvárra este felé úgy, hogyha kocsin, vagy autón, autóbuszon csináljátok is a kirándulást, itt vagy kezdeni kell, vagy végezni. Jobban szeretném, ha itt végeznétek. Este 12-kor megy egy vonat vissza Kolozsvárra és akkor itt estefelé érkeznétek, de eléggé úgy, hogy még lássatok. Talán lehetne úgy csinálni, hogy Körösfőről gyalog jönnétek át a Részegen keresztül: arról a hegyről egyikét a legszebb kalotaszegi kilátásoknak lehetne látni, és az erdőn keresztül jönnétek ide le hozzánk. Este aztán lehetne táncolni is: jó táncosokról gondoskodunk és valami zenefélérről is (persze nem cigányt gondolok, csak gramafont). Egyszóval ahogy gondold. Ha Reményik is jönne, még nagyobb volna az örömöm, gondolhatod. Csak egyszer volt itt, de akkor jól érezte magát, és most újra jókedvű és aktív. Barátom, itt lampionos esti marhaságot csinálnánk összecsapva Szentimreiékkal, akik szintén itt vannak, itt nyaralnak.

Szóval gyere s hozd a leányokat. A puritánságom pedig pusztá hiúság: félek állandóan, ha meglátnak számtalan tisztelőim, kiábrándulnak.

(Ha Reményik nem bírná a Körösfő—Sztánai hegyiutat, ötöt áthozatom kétkerekű úri kocsimon — lám, mire vittem: van kétkerekű, féderes kiskocsim és még pánaszolunk az erdélyi sorsral)

Szeretettel ölel
Kós Károly

Sztána, 1936. VII. 9.

Kedves jó Lajosom!

Jó két hónapja, hogy készülök e levelem megírására, s azóta halogatom napról-napra. Annyi mondanivaló akarna kibuggyanni belőlem, hogy amikor előttem a papiros, és kezemben a penna, — akkor mindig megtorpanok és fehér-üres marad a papiros: majd máskor. Mert: miért törjek be békeséges kisoroszi otthonodba a magam nyughatatlanságával, kesernyés gondolataival és mostanában mind gyakoribb sötét látomásaimmal, melyek Számodra jórészen nem is érthetőek, de az is lehet, hogy csupán egy világtól elmaradt, mindennel elégedetlen vén ember tehetetlen zsörtölődése.

De most már nem halogatom tovább az írást: a posta elhozta új könyvedet: az *Áprily*-versek summáját, egy élet vallomását, hitét, reménységét. A könyv önmagában is szép. S bár a négy soros forma, — nézetem szerint, — semmiféle könyvnek, legkevesebb verses könyvnek alkalmas formája, de kötése, papírja, betűi, nyomása, könyvdiszbei szokatlanul izlésesek, az ember gyönyörűséggel veszi kezébe, forgatja, simogatja; a mai magyar könyvkiadás nem vall vele szégyent.

Emlékszel talán még, hogy én általában nem szívesen és igen ritkán olvastam verset. Mégis van kivétel, vannak poéták, akiket nemcsak szeretek, becsülök, de akiket olvasok. Különböző okokból és nem is a poéta minden versét. Arany Jánosnak csak a balladáit szeretem, Kosztolányinak csak „A kisgyermek panasza”-t, Villonnak néhány ú.n. balladáját és a Nagy Testamentomát, Adyt nagyon szeretem (az ú.n. Léda dalokat s hasonlókat nem). Ezek után mégis, hidd el nekem, az Áprily verses könyvét eddig kétszer olvastam el. Első ízben mingyárt, ahogy a csomagból kibontottam, kíváncsian és együltömben: déltől estig. Aztán egy napig nem nyúltam a könyvhöz. Aztán elővettem és lassan, egyenként olvastam el a verseket, naponta csak annyit, hogy egy hétig tartott, amíg a szindarabokhoz értem. (Azokat még nem olvastam el.) Egy kerek hétig szólottak a verseid hozzám a maguk zengő hangján és egy hétig pergették le számomra azt a kereken negyven esztendő, aki felettünk elsuhant. Életre taszították bennem négy évtizedes életét [...] azoknak az embertestvéreinknek, akik az én szűk látókörömben éltek, akik szemben velünk, vagy velünk egysorban és egy sorsban munkáltak és tusakodtak, vigadtak, szomorkodtak, gyűlölködtek és reménykedtek, és akiknek jó-része azóta elment közülünk az ő atyjához. Egy hétig tartott, amíg lepergett ez a tarka képsorozat és én egy hétig éreztem, hogy valahol bennem régóta felgyűlt könnyek peregnék, peregnék és gyűlnek és megtöltik lelkemet és titkosan, hogy senkise láthassa meg, bizony kicsordultak öreg szememből.

Ezt tették velem a verseid, Lajos. Tetemre hívták a múltamat és kényszerítették, hogy számadást tartsak: mit tettem, mit tettünk, s vajon okosan, helyesen és becsületesen tettem-e. Mit munkáltam, mit építettem és mit rontottam, volt-e értelme, maradt-e értelme annak, amiben hittem, amit akartam. Hogy józan és okos voltam-e, vagy kötözni való bolond? Hogy jó úton jártam-e vagy eltévedtem és ha eltévedtem, hol és hová tévedtem el?

Nem könnyű az embernek a maga életútját felmérni. És az enyém elég kanyargós volt, járatlan és egyenetlen. Sokszor elbotlottam rajta és sokszor el is estem. S nem is egyszer futottam vakvágányra, hogy nem volt tovább: meg kellett fordulnom, előlről kellett kezdenem és keresnem a magam új útját...

És mégis. Akármennyit gondolkozom ezen, ha újra kezdhetném, nem hiszem, hogy egészében — eltekintve apró részleteitől, — újat tudnék és akarnék törni és másképpen, jobban tudnám csinálni, mint amit és ahogyan csináltam a múltakban: egészen szűk magánéletemben és abban a másikban, melyben mint építész, mint író és mint sok minden egyéb munkáltam és tusakodtam úgy és azt, amit és ahogyan tudtam.

Ha bölcs ember volnék, akkor ebbe már régen belenyugodtam volna. De nem voltam és nem vagyok bölcs.

S miután annyi zagyvaságot és zöldséget firkáltam össze nagy önzőn magamról, végül azt is bevallom, hogy itt mi ma nagy csendességben, nyugalomban élünk és mintha az idő is megállott volna felettünk és körülöttünk; szem melláthatóan és kézzeltapinthatóan nem történik semmi. [...]

Eppen most, amikor befejezem immár hosszúra nyúlt kanyargós leveletem, hozzák a kiadótól Budai Nagy Antal színjátékomnak a tavalyi jubiláris esztendőre tervezett, de arról lekéssett új kiadású könyvecskéjét. Nem sikerült úgy, ahogy én azt elképzeltem, a színes figurák eltorzultak a sokszorosításban és színezésük nem is hasonlít az eredetiekhez. De a jóakarát megvolt és hát ez is valami. Ahogy valaki látogatóm érkezik ide Pestről, küldök belőle egy mutatóványt szeretettel.

Ma is csak veszteséglistával számolok be. Ha nem tudnád, értesítelek most, hogy ismét megfogyott a régi gárda: szegény Tabéry Géza meghalt Váradon.

[...] kívánok Mindnyájatoknak jó egészséget, békességet és vidám, napsugaras húsvéti ünnepeket

a régi szeretettel és hűséggel
Kós Károly

Kolozsvár, 1958. III. 10.

Amint láthatod, ez a mi papirosunk nem éppen jónak mondható. De egyelőre jobbat nem lehetett kapni a boltokban.

Kedves jó Lajosom!

Múlt hóban küldött soraid megsomorították feleségemet is, engem is: a betegség minden bajnál nagyobb baj. De hinni akarjuk, hogy ez az áldottan szép és jó tavaszidő meggyógyított már mindkettőtökön kívül többet is. És ebben a reményességben kívánunk feleségemmel együtt mindnyájatoknak boldog, vidám és békességes húsvéti ünnepeket.

Nem tudom, jeleztem-e vagy nem: mi végre, 15 esztendei kínlődés után a Majlis-uccai nyomorúságos egyszobás, közös fürdőszobás, stb. lakásunkból egy két-szobás, teljesen különálló, ún. összkomfortos lakáshoz jutottunk, egy új blokkban, igen jó helyen: a Széchenyi-tér elején (Piața M. Viteazul, 37. I.). Persze, vannak a lakásnak, mint minden új lakóháznak még ma, hátrányai (kicsi konyha, kicsi szobák, stb.), de kétségtelenül nagy előnye, hogy kicsiben mindenünk megvan, ami a mai embernek elsődrendűen szükséges, elsősorban nekem külön szobám. Azonkívül igen jó helyt van (központos, autóbusz, trolibusz, taxiállomás, piac, üzletek, stb. közvetlen közelben). Persze, a költözködés (a legnagyobb februári hidegben) kimerítette fizikumunkat, idegeinket és teljes alaposággal — anyagi erőnket. Viszont egyikünk sem betegedett bele, mégcsak meg sem hűltünk. S most, húsvétra, már jórészt rendben is vagyunk; ami még hibázik, azt pótoljuk, mihelyt egy kis friss pénzmagra teszünk szert.

S mihelyt a költözködés és a vele járó sok idegesítő, bosszantó adminisztrációs és financiai időrablón túl voltam nagyjában, s a tavasz március második felében reánk köszöntött, belefeküdtem a kerti munkákba. Azt tudod, hogy ezelőtt 4 esztendővel szereztem itt Kolozsvárt, a Donát-úti fertály szélén, a Szamoskanyar közelében egy kicsi pusztá parcelláskát (800 m²). Azt azóta 3 oldalról bekerítettem, s 3 esztendő alatt egy kicsi fakalyibát is felhúztam valahogy (amelynek még hibázik a mennyezetburkolása, a padlója, az ablakszárnyai, a belső falburkolása), hogy meg ne ázzunk, erre szüksége van a testemnek-lelkemnek, s miután most volt és van annak az ideje, tehát szinte naponta ott ások, kapálok, gereblyézek, ültetek, öntözök.

Ez a kicsi kertecske kell hogy rekompenzáljon az elvesztett Sztánáért. És ha szerényen is, de megteszi, amit tehet. Mert levegője van, napsütése és ha munkák közben megpihenek és reágyújtok egy cigarettára, látom onnan a gyalui havasokat és alájuk odaálmodom Kalotaszeget...

Kicsit szegényes pótléka ez a múltnak, de józan ember a szél ellen nem — pipál.

Ez volt a mai napig az én ezévi tevékenységem summája. Az írást, bizony, elhanyagoltam. De úgy tervezem, hogy ha túlleszek hamarosan a halaszthatatlan tavaszi kerti munkákon és az új lakásunkban való elhelyezkedés és berendezkedés munkáin, akkor kiszakadhatok a realitásokból és beilleszkedhetek írói elgondolásaim világába... Igaz viszont, hogy: „ember tervez...”

Nagy figyelemmel olvastam Illyés Gy. „színavallását” (azt hiszem az „Ország-Világ”-ban jelent volt meg; én csak egy kivágást kaptam) és „megjelenendő” új verskötetének címado versét. Ezzel majdnem egyidőben mondotta be a rádió a magyarországi amnesztia-rendelet hírét (elég hiányosan és számunkra elég zavarosan is). Ugyancsak mostanában írták nekem, hogy Tamási Áronnak új regénye jelenik meg (egyelőre folytatásokban hozza a M. Nemzet).

Lehet, hogy ezek közt az események között nincs összefüggés, de az érzésem az, hogy akár külön-külön, akár együttesen, de egészséges tisztulási folyamat kezdetét jelentik, aminek igazán örönden tudnék. S gondolom, okos dolog volna, ha ez a tisztulási folyamat nemcsak Magyarországon, de másutt is elkezdődne. Mindjárt kevesebb volna az idegesség, a félelem és a keserűség, de meggyarapodna a vidámság, a nyugalom, az őszinteség és a becsületes nyíltság...

Egyébképpen nálunk semmi különösebb újság. Élünk nagy csendességben és hinni akarjuk a jobbat. Általában egész népes családom egészséges; de az élen ebben a tekintetben mi, két öregek járunk. A békességünk is megvan — egymás között.

A feleségem — szegény — most lázasan süt-főz — a húsvéti ünnepekre. Beszélni is alig lehet vele, de azért szigorúan megparancsolta nekem, hogy ha írok Nektek, úgy mellékeljem levelemhez az ő jókívánságait és szívbéli szeretetét.

Szeretettel és a régi barátsággal ölel
mindnyájatokat

Kolozsvár, 1960. IV. 15.

Kós Károly